

Chiar și corespondența dintre autoritățile centrale și guvernele provinciilor avea să se poarte printr-un „serviciu special de legătură” între București, pe de o parte, și Chișinău și Cernăuți, pe de altă parte, numit Cabinetul Civico-Militar pentru Administrarea și Reorganizarea Bucovinei, Basarabiei și Transnistriei (CBBT) sub conducerea secretarului președinției Consiliului de Miniștri, Ovidiu Vlădescu; fiecare minister trebuia să delege un reprezentat care să servească drept ofițer de legătură⁶³. În 13 noiembrie 1941, Ion Antonescu i-a instruit pe guvernatorii nou-numiți în funcție să ignore toate dispozițiile primite direct de la București: „Vă rog să luați notă de ceea ce spun, domnilor guvernatori: Să rupeți tot ce vă vine la autorități și vă rog să le trimiteți rupte înapoi”⁶⁴. Antonescu a decretat ca departamentele din București să selecteze cele mai bune cadre și să le trimită în aceste provincii; acești funcționari aveau să primească o creștere salarială de 30% și alte beneficii⁶⁵.

Birocrația de la București s-a opus acestei extravagante administrative, considerând-o – pe bună dreptate – opusă fundamental tradiției constituționale a țării și intereselor birocraților înșiși⁶⁶. Dar măsura avea o logică perversă. Viziunea utopică a unei Românie purificate și reconstruite radical nu putea fi transpusă în realitate prin mijloace legale și, în adâncul sufletului său, Conducătorul era probabil conștient de acest lucru. Pentru a-și îndeplini idealul, trebuia anulat statul de drept, sau statul „normativ”, și introdus în schimb „statul prerogativelor”, în care ordinul administrativ avea să guverneze în locul legii⁶⁷. Dictatorul ezita încă să abolească statul de drept în întreaga Românie, conștient fiind de posibilele consecințe economice și sociale ale unei astfel de măsuri. Dar ceea ce nu era posibil la nivelul întregii țări i s-a părut realizabil în cele două provincii răsăritene care, așa cum știa, erau devastate de război și ar fi avut nevoie de o reconstrucție radicală pentru „a șterge urmele bolșevismului”⁶⁸. Și așa s-a întâmplat că același lider care s-a opus crimelor legionarilor ca apărător al legalității a încurajat fără-delegea ca principiu de guvernare în propriile „provincii model”.

Armata: „Să exploateze un curent antisemit legitim”

Prima sarcină care trebuia îndeplinită pentru a transforma Basarabia și Bucovina în provincii „model” era epurarea lor de evrei. De ce evreei, și nu toate minoritățile, așa cum evident voia Antonescu, conform propriilor declarații⁶⁹? Se pare că au existat două motive principale pentru identificarea evreilor ca victime imediate ale ingineriei sociale a lui Antonescu. Primul era de natură internațională, al doilea de natură internă. Într-o Europă dominată de Germania nazistă, evreei erau amenințați pretutindeni și era „normal” ca aliații Germaniei să-i persecute, iar Antonescu conștientiza acest lucru. Mai mult decât atât, în timpul întâlnirii lor de la München, din 11 iunie 1941, Hitler îl va fi informat pe Antonescu cu

privire la decizia sa de a-i supune pe evreii din Uniunea Sovietică unui „tratament special”, deși nu se știe precis cât de detaliate erau expunerile lui Hitler către Antonescu⁷⁰. Trebuie notat totuși că până la acel moment naziștii și conducerea Wehrmachtului stabiliseră deja principiile generale ale „războiului lor de anihilare” din est, din care o parte importantă era exterminarea adepților perspectivei ostile asupra lumii (comunismul); dintre aceștia, evreii ocupau locul de onoare, conform fanteziilor rasiale naziste. În 4 iunie, abominabilele directive (*Rechtlinien*) privind comportamentul trupelor germane din est au fost distribuite la nivel de divizie și pe 6 iunie nu mai puțin abominabilul *Kommissarbefehl* a fost semnat de feldmareșalul Wilhelm von Keitel, comandantul comandamentului suprem german. Deși aceste documente încă nu stabileau în principiu exterminarea *tuturor* evreilor din teritoriile ce urmau să fie ocupate, ele stabileau deja cadrul „tratamentului” monstruos împotriva evreilor, din care făceau parte execuțiile în masă. Au fost create patru Einsatzgruppen, de fapt brigăzi SS de exterminare; Einsatzgruppe „D” a fost alocată segmentului românesc al frontului⁷¹. Dacă Hitler era hotărât să-i execute în masă pe evreii din „est”, atunci de ce să rămână Antonescu în urmă? Führerul, care între timp devenise un guru pentru Antonescu, a înștiințat aliații și admiratorii săi cum voia să procedeze ei cu evreii din est, iar dictatorul român era hotărât să se ridice la înălțimea așteptărilor idolului său⁷².

Motivul intern consta în antisemitismul armatei române, alimentat de perceperea larg răspândită a unei trădări masive a evreilor în iunie 1940, la momentul retragerii românilor din aceste teritorii, după ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940⁷³. Fără a discuta detaliile evenimentelor reale din provincii la sfârșitul lunii iunie și începutul lunii iulie 1940, încercăm mai jos să facem o analiză sumară a aspectelor care au legătură directă cu tema cărții de față.

Autoritățile române au investigat și au adunat date despre circumstanțele retragerii de cel puțin trei ori: imediat după retragerea din 1940, după „eliberarea” provinciilor în 1941 și în 1944, la ordinul lui Antonescu din 4 decembrie 1943, ca parte a eforturilor de pregătire a documentației pentru Conferința de pace⁷⁴. În general, cu cât datele erau mai vechi și funcția reporterului inferioară, cu atât acesta se apropia de evenimentele reale din teren și cu atât mai de încredere tinde să fie mărturia sa. Ofițerii superiori erau ferm convinși că felul în care se comporta fiecare locuitor depindea de etnia sa, iar rapoartele lor rezumative tindeau să sprijine această preconcepție. Dar, dacă ne concentrăm asupra rapoartelor ofițerilor de grad inferior, găsim o varietate de experiențe atât de mare, încât orice încercare de a le împărți pe categorii etnice bine delimitate este sortită eșecului.

Deși respondenților li s-a cerut să facă deosebire între atitudinile etnicilor români, pe de o parte, și cele ale grupurilor minoritare, pe de altă parte, față de evacuarea românilor și sosirea sovieticilor, aceștia au evitat uneori să facă acest lucru, preferând să se refere la „populația locală” în general⁷⁵. De exemplu, conform unui raport din 1940 privind evacuarea jandarmilor din sudul Basarabiei:

La Vâlcov populația s-a dedat la devastări în stil mare. [...] În orașul Izmail s-au petrecut mari dezordini. Populația a devastat magazinele. [...] Populația a împiedicat evacuarea autopompelor primăriei. Ofițerul comandant a fost omorât. Populația în stare de beție a brutalizat pe refugiați, căutând să-i linșeze⁷⁶.

Conform unui raport din 1940 privind evacuarea satului Grinăuți (nordul Basarabiei), când trenul a sosit în gara din orașul apropiat Bălți, „populația civilă [locală...] în timp ce se descărca furau tot, înjurând pe tot ce este român din regat spunând că averea am făcut-o pe spatele lor și să rămână tot la ei”⁷⁷. Comandantul legiunii de jandarmi Cetatea Albă a concluzionat că în toate cele trei județe din sudul Basarabiei, atât etnicii români, cât și membrii grupurilor minoritare erau „foarte agitați contra românilor cari se evacuau și-n special contra armatei inclusiv jandarmilor și perceptorilor [...]”. În satele și comunele unde au fost jefuite coloane armatei și jandarmii, românii basarabeni operau cot la cot cu ceilalți minoritari⁷⁸. Totuși, în alte localități oamenii nu au manifestat sentimente antiromânești la fel de puternice. De exemplu, în satul Răuțel, unde s-a raportat că atât etnicii români, cât și membrii minorităților erau calmi, dar triști, sau în satul Năpădeni, tot din nordul Basarabiei, unde românii erau „agitați și îngrijorați”, în timp ce evreii „nu s-au manifestat”⁷⁹.

Pe de altă parte, au existat situații în care raportorii i-au identificat pe evrei ca manifestând o ostilitate aparte față de români, cum a fost cazul satului Ciuleni, unde s-a consemnat că evreii i-au oprit pe jandarmii care se retrăgeau, s-au bucurat că aceștia plecau, dar nu au comis abuzuri împotriva lor, sau cazul satului Parcova, unde evreii nu au recurs la violență, dar au fost observați cu banderole roșii pe brațe (nordul Basarabiei)⁸⁰. Dar jandarmii i-au văzut și pe etnicii români (numiți în acest caz moldoveni) ridicând pumnul la românii care se retrăgeau și bucurându-se de plecarea lor⁸¹. În puține cazuri s-au raportat acte de agresiune din partea „bandelor de evrei”, precum în apropierea orașului Bălți, unde „o bandă ce avea în frunte pe evreul Fux proprietar a 3 mașini de piață” din respectivul oraș i-a atacat și i-a dezarmat pe jandarmii care se retrăgeau și o altă „bandă de evrei sub conducerea Dr-ului Vais [din comuna Goldeni, același județ]” care a procedat la fel⁸². În ceea ce privește atacurile împotriva jandarmilor, în localitatea Sângerei aceștia au fost dezarmați „de către populație și judecătorul Aghiniei [etnic român] precum și de către alți funcționari Români printre care și învățătorul Neculai Mocanu [un alt etnic român] și avocați Basarabeni”⁸³.

În general, membrii elitelor locale (în principal etnici români) care au decis să rămână sub ocupație sovietică au fost primii care și-au manifestat loialitatea față de noii stăpâni, probabil deoarece simțeau că se confruntau cu o amenințare mai mare decât ceilalți membri mai puțin proeminenți ai societății locale. În 30 iunie 1940, Carol al II-lea a scris în jurnalul său că cele mai sumbre premoniții ale sale privind Frontul Renașterii Naționale fuseseră confirmate de veștile

din Basarabia, unde „mulți colaboratori de acolo s-au arătat complet bolșevizați, fiind cei dintâi care au primit cu drapele roșii și flori trupele sovietice”⁸⁴.

Cu toate acestea, rapoartele tindeau să împartă populația locală în trei grupuri distincte: etnicii români întristați de plecarea autorităților românești; evreii trădători care le atacau, le umileau, le băteau și le jefuiau; și celelalte minorități, cărora li se puteau imputa mai puține, dar care nici ele nu erau bine intenționate. De exemplu, comandantul legiunii de jandarmi din Bălți, Lovin Scarlat, ai cărui subordonați au raportat toate cazurile citate mai sus, înregistrate în nordul Basarabiei, a concluzionat, în pofida rapoartelor, că „starea de spirit a populației române era foarte îngrijorată, în schimb populația minoritară și în special evreii erau foarte satisfăcuți de noua situație”⁸⁵.

Presa românească antisemită i-a acuzat imediat pe evrei de toate problemele pe care le-au întâmpinat militarii și jandarmii români în retragere. Se remarcă ziarul lui Nicolae Iorga, *Neamul Românesc*, care a publicat în 6 iulie 1940 articolul celebrului istoric intitulat „De ce atâta ură?”, care spunea:

Se adună și cresc văzând cu ochii documentele și materialele, actele oficiale și declarațiile luate sub jurământ.

Înalți magistrați și bravi ofițeri care și-au riscat viața ca să apere cu puterile lor retragerea și exodul românilor au văzut cu ochii lor nenumărate acte de sălbăticie, uciderea nevinovaților, lovituri cu pietre și huiduieli.

Toate aceste gesturi infame și criminale au fost comise de evreimea furtunoasă, ale cărei valuri de ură s-au dezlănțuit ca sub o comandă nevăzută.

De ce atâta ură? etc.⁸⁶.

Este semnificativ că, în timp ce se redacta acest articol, armata aduna documente care contraziceau generalizări precum „nenumărate acte de sălbăticie, uciderea nevinovaților”. De exemplu, conform raportului statului-major român de la (sfârșitul?) lunii iulie 1940, în timpul retragerii s-au pierdut cinci ofițeri, dintre care doi s-au sinucis, doi au fost împușcați de ruși și unul a fost împușcat de jandarmi „pe când fugea” [nu se indicau alte circumstanțe]⁸⁷. Dar rapoartele de presă precum cel citat anterior creau deja „un curent antisemit puternic” în țară, așa cum a afirmat Hudița, care a călătorit cu trenul de la București la Constanța și a auzit conversațiile pasagerilor care discutau despre evenimentele din provinciile din est. Aceștia îi condamnau în unanimitate pe evrei pentru tot ce se întâmplase acolo⁸⁸.

Totuși, prin această afirmație nu negăm că mulți evrei din Basarabia (și posibil din Bucovina) erau de fapt procomuniști în ajunul preluării regiunilor de către sovietici și erau fericiți să vadă Armata Roșie intrând pe teritoriul provinciilor⁸⁹. Dar manifestarea – adesea alături de alți localnici – a simpatiei prosovietice în iunie 1940 este diferită de comiterea actelor de violență împotriva românilor în

retragere, de care evreii erau acuzați în mod obișnuit. Asemenea violențe nu au avut loc cu adevărat niciodată, cel puțin nu la un nivel care să poată justifica isteria antisemită.

Sunt posibile mai multe explicații psihologice ale tendinței armatei române de a exagera participarea evreilor la demonstrațiile antiromânești și la violența incomensurabilă: tendința de a-i considera pe evrei persoane ostile, care conspirau împotriva românilor, o tendință ce corespundea antisemitismului dominant în rândul trupelor; indignarea față de faptul că evreii se afixau „peste tot” și nu se ascundeau în casele lor, conform normelor sociale din România interbelică; și nevoia psihologică de a găsi o explicație pentru faptul insuportabil că populația basarabeană sau cel puțin o parte considerabilă a acesteia, se bucura de plecarea trupelor și autorităților românești, și nu le deplângea⁹⁰. Următorul exemplu este suficient pentru a ilustra această idee. Comandantul Regimentului 6 Cavalerie, colonelul C. Berlescu, a raportat următoarele:

Pe tot timpul cât am traversat Basarabia începând dela Briceni și până la Prut, toate satele erau eșite la margine de drum și la margine de pădure, așteptând ca și fiara prada, să treacă tancurile sovietice și să dezarmeze unitățile noastre împărțindu-le toate materiale de le aveam. [...] Atitudinea tuturor țăranilor în special Români, am găsit de tristă memorie. Ei au fost cei dintâi care au devalizat unitățile de materiale cai și bagaje, cu sprijinul tancurilor sovietice.

Și totuși, Berlescu a dat vina pe „emisarii evrei” pentru instigarea la sentimente antiromânești în rândul localnicilor⁹¹. Evident, colonelul Berlescu a fost martorul unei realități pe care o găsea respingătoare și insuportabilă. Țăranii români basarabeni, în loc să deplângă plecarea armatei și autorităților românești (și astfel a colonelului Berlescu însuși), nu se gândeau decât cum să profite de pe urma neputinței acestora. Pentru a explica această realitate, a propus un motiv simplu: evreii erau cei care îi incitau pe țăranii români la trădare. Maiorul N. Cristescu, din același regiment, a depus mărturie că populația română basarabeană, după ce trăise în România Mare timp de douăzeci de ani, până la momentul retragerii autorităților române, dădea dovadă de lipsa oricărui sentiment național românesc și jefuia fără scrupule trupele românești în retragere, bucurându-se de umilința lor.

Pretutindeni se auzeau strigăte de: „Jos armata de țigani, jos regătenii care ne-au supt sângele timp de 22 de ani”.

Dar asemenea superiorului său, a adăugat că tot acest comportament rușinos era cauzat de incitățile evreilor⁹².

Unii dintre ofițerii români au început să-și exprime dorința de răzbunare împotriva evreilor în rapoartele scrise imediat după încheierea retragerii. Sublocotenentul Vlad Ciobanu, din Regimentul 6 Cavalerie, după ce a menționat că „evreimea din târgul Briceni [din nordul Basarabiei] s-a purtat foarte obraznic și de neiertat chiar față de noi” (fără a oferi totuși detalii), a adăugat:

De aceea noi acei care am trecut pe această direcție și am suferit ce am suferit cerem cu insistență ca într-o eventuală acțiune în Basarabia să ne dea drumul tot pe această direcție, pentru a șterge de pe fața pământului pe viperele neamului nostru care ne-au vândut țara⁹³.

Unii dintre ofițerii superiori români au considerat că evenimentele din timpul retragerii trupelor românești din 1940 erau o oportunitate extraordinară de a întări sentimentul antisemit al soldaților lor, despre care credeau că formează o parte indispensabilă a patriotismului românesc. Astfel, comandantul Diviziei 2 Cavalerie, generalul Mihail Racoviță, a raportat la începutul lunii iulie 1940 că el și alți comandanți erau nerăbdători „să exploateze [...] un curent antisemit legitim [...] pentru a cultiva îndârjirea contra armatei sovietice care a permis dezmaț iudaic”⁹⁴. Astfel de sentimente au fost cele care, probabil, au întărit hotărârea lui Ion Antonescu de a începe să-și pună în aplicare visul la o Românie „pură” din punct de vedere etnic, prin epurarea evreilor din Basarabia și Bucovina.

Pogromul de la Iași: parte a unui „plan general”?

În ajunul invaziei Uniunii Sovietice, în armata română isteria antisemită era în creștere. În 17 iunie, comandantul unei mari unități române, având apelativul secret „Dragoș”, a protestat împotriva unei decizii de a scuti anumite categorii de evrei (veterani de armată, invalizi și cei decorați cu ordine militare) de obligația de a le preda autorităților aparatele de radio. Citând exemplul unui evreu prins în timp ce ar fi tăiat fire de telefon și care a fost împușcat pe loc, a concluzionat: „Oricâte drepturi li se va acorda evreilor vor continua cu acțiunea de subminare a intereselor statului”⁹⁵. Ion Antonescu, a cărui imaginație antisemită bogată îi alimenta o viziune apocaliptică asupra activității evreiești distrugătoare și omniprezente, contribuia el însuși la această stare de spirit. La 20 iunie 1941 le-a ordonat prefecților din județele din Moldova, nordul Dobrogei și din două județe învecinate din Valahia, în interesul luptei împotriva spionilor și agenților teroriști sovietici așa-zis sprijiniți de „populația iudeo-comunistă”, să-i concentreze pe toți locuitorii evrei ai orașelor între 18 și 60 de ani în „cartiere evreiești”. Autoritățile erau obligate să ia ostatici din rândul evreilor astfel concentrați, care aveau să fie împușcați în cazul „când se va produce vreun act de rebeliune sau